

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Αννα Νικήτα-Κόλτσιου

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ Πέτρο Βασιλειάδη για την τιμητική πρόσκληση να λάβω μέρος στον κύκλο του Μεταπτυχιακού/μεταδιδακτορικού Σεμιναρίου: «Διακόνισσες, χειροτονία των γυναικών και ορθόδοξη θεολογία».

Βέβαια, όπως προκύπτει από το θέμα μου, σήμερα καλούμαι να σας μεταφέρω σε ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο, χρονικά και θεολογικά, και έξω από τα όρια εντός των οποίων εκφράστηκε η ως τώρα προβληματική, την οποία οφείλω να πω ότι παρακολούθησα, μέσα από την κωδικοποίηση των ερωτημάτων που είχε την καλοσύνη να θέσει υπόψη μου ο καθηγητής κ. Πέτρος Βασιλειάδης.

Το γεγονός ότι η εισήγησή μου ακολουθεί όλη την προβληματική που προηγήθηκε και η οποία δεν έχει εμφανείς γέφυρες με όσα θα σας παρουσιάσω με κάνει να αισθάνομαι κάπως αμήχανα, αλλά θα προσπαθήσω να ανταποκριθώ στο βαθμό που μπορώ στο θέμα που μου ανατέθηκε.

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Κρίνω σκόπιμο να παρουσιάσω συνοπτικά το θεσμό της ιεροσύνης στην αρχαία Ελλάδα, προκειμένου να σκιαγραφήσουμε το ιδιαίτερο κλίμα εντός του οποίου κινείται και η λειτουργική παρουσία της γυναίκας.

Στην αρχαία Ελλάδα κάθε ελεύθερος πολίτης είχε το δικαίωμα να ασκήσει το λειτούργημα της ιεροσύνης. Οι ιερείς δεν σχημάτισαν ποτέ οργανωμένη ομάδα, δεν είχαν ιεραρχία, δεν έφεραν κανένα εξωτερικό γνώρισμα στις καθημερινές τους εμφανίσεις και η επιλογή τους δεν συνοδεύονταν από κάποιο είδος χειροτονίας ή μύησης, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Τη θυσία, την κύρια λατρευτική πράξη των αρχαίων, με την οποία πίστευαν ότι γίνονταν φιλοξενούμενοι και ομοτράπεζοι των θεών τους, μπορούσε να την κάνει οποιοσδήποτε. Ο αρχηγός κάθε οικογένειας ήταν συγχρόνως και ιερέας της. Ο θεός δεχόταν τους πάντες αρκεί αυτοί να σέβονταν τους νόμους, γραπτούς ή άγραφους. Τη σχετική τελετουργία της θυσίας, δρώμενα και λεγόμενα, την ήξεραν όλοι, έχοντας συμμετάσχει από μικρά παιδιά σε πολλές τέτοιες λατρευτικές εκδηλώσεις. Ωστόσο στις μεγάλες επίσημες κρατικές γιορτές ήταν απαραίτητο κάποιος να έχει την ευθύνη της οργάνωσης της όλης τελετουργίας και ήταν αυτός που εκφωνούσε επίσης τη σχετική προσευχή και έκανε την απαραίτητη σπονδή.

Αλλά και για την εξασφάλιση της παρουσίας των θεών, που ήταν τα ίδια τα ιερά τους, από τυχόν καταπατήσεις και γενικά για τη μέριμνα να γίνονται εδώ όλα σύμφωνα με τη θεϊκή θέληση, η παρουσία ιερέων σε κάθε ιερό ήταν απαραίτητη. Για την ηλικία και το φύλο τους, τη διάρκεια άσκησης των καθηκόντων τους, για το αν ήταν παντρεμένοι ή όχι, για το επίπεδο των γνώσεών τους κ.ά. δεν υπήρχαν κανόνες που να ισχύουν σε όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Διέφεραν από πόλη σε πόλη και

από λατρεία σε λατρεία. Για τον ορισμό ιερέων κατέφευγαν συχνά στη διαδικασία της κλήρωσης, επειδή μ' αυτήν η θεϊκή βούληση εκφραζόταν πιο άμεσα. Τους ιερείς βοηθούσαν στα καθήκοντά τους «νεωκόροι», οι φύλακες δηλαδή του ιερού και υπεύθυνοι για την καθαριότητα, «ιεροποιοί», που φρόντιζαν κυρίως για το πρακτικό μέρος των θυσιών, και «επιμεληταί και ιεροταμίαι», που ήταν επιτροπές πολιτών διορισμένες από την πολιτεία για να επιβλέπουν τα οικονομικά των ιερών.

Οι ιερείς, εκτός από τον σεβασμό που απολάμβαναν από την πολιτεία και τους πιστούς, είχαν και τιμητικές και κυρίως υλικές απολαβές, που το μέγεθός τους εξαρτιόταν από τη σπουδαιότητα του ιερού στο οποίο υπηρετούσαν.

Η Εκκλησία του Δήμου, το ανώτατο πολιτικό όργανο της αθηναϊκής Δημοκρατίας, έπαιρνε αποφάσεις και για θρησκευτικά θέματα. Καμιά ελληνική πολιτεία δεν έγινε θεοκρατική ούτε επέτρεψε οι ιερείς της να αποτελέσουν μια κλειστή οργανωμένη ομάδα ικανή να επηρεάζει σημαντικά τα πολιτικά πράγματα, όπως π.χ. συνέβαινε στην αρχαία Αίγυπτο.

Με το πέρασμα του χρόνου και κυρίως μετά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όταν οι θρησκευτικές εκδηλώσεις γίνονταν όλο και πιο πομπώδεις, ενώ αντίθετα η πίστη προς το θείο καθημερινά ατονούσε, η πολιτεία έβγαζε μερικές φορές τα ιερατικά αξιώματα σε πλειοδοτικούς διαγωνισμούς και τα έδινε σ' αυτούς που προσέφεραν τα περισσότερα χρήματα. Μαρτυρίες σχετικές υπάρχουν για τη Μίλητο και άλλες πόλεις της Μ. Ασίας, όχι όμως για την Αθήνα¹.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Η παρουσία και ο ρόλος της γυναίκας γενικά

Η επικρατούσα εικόνα για τη θέση και το ρόλο της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα είναι ως γνωστόν αρκούντως αρνητική, παρά το γεγονός ότι γενικά η μορφή της γυναίκας στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία και τέχνη είναι έντονη, αφού λ.χ. η αρχαία ελληνική ποίηση ανατέλει τον 8^ο αιώνα με ένα έργο στο οποίο κυρίαρχη είναι η γυναικεία μορφή της ωραίας Ελένης, έξι από τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου ήταν γυναίκες και οι μισές από τις τραγωδίες και τις κωμωδίες που σώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας φέρουν ονόματα γυναικών ή έχουν χορούς αποτελούμενους από γυναίκες. Τα πρόσωπα που γνωρίζουμε να δραστηριοποιούνται στην πολιτική και θρησκευτική ζωή στη συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν σε άνδρες. Αντίθετα, οι γυναίκες στην Αρχαία Αθήνα δεν φαίνεται να έπαιζαν κάποιο ρόλο στην πολιτική σκηνή. Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν είχαν λόγο στη Βουλή, δεν μετείχαν στις δίκες. Αλλά και στην ιδιωτική ζωή η γενική εντύπωση είναι ότι οι γυναίκες είναι σιωπηλές, υποχωρητικές, σχεδόν αόρατες, περιορισμένες στα όρια του νοικοκυριού όπου φροντίζουν για τις οικιακές εργασίες, τα οικονομικά του οίκου και την ανατροφή των παιδιών τους.

¹ Πρβλ. Τιβέριος Μιχάλης Α., «Ο ρόλος των ιερέων στην αρχαία Ελλάδα», εφημ. Το Βήμα, 28/05/2000

Η εντύπωση αυτή απορρέει από το γεγονός ότι οι γραμματειακές πηγές κυρίως του 4^{ου} αιώνα φαίνεται να αποφεύγουν να κάνουν λόγο άμεσα για το ρόλο της γυναίκας. Αυτή η σιωπή των ανδρών-συγγραφέων δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, αφού αντικατοπτρίζει μια ανδροκεντρική ιδεολογία που διατυπώνει με πολλή σαφήνεια ο Θουκυδίδης, ο οποίος εξαίρει και θεωρεί μεγάλες εκείνες ανάμεσα στις γυναίκες, περί των αρετών ή ελαττωμάτων των οποίων γίνεται όσον το δυνατόν λιγότερος λόγος μεταξύ των ανδρών².

Είναι όμως πλήρης και αντικειμενική η εικόνα που προκύπτει από τις πηγές; Εκτός από το γεγονός ότι οι γυναικείες φωνές που έφτασαν μέσω της σωζόμενης γραμματείας σε μας, είναι ελάχιστες (Σαπφώ) και πρέπει να φτάσουμε στα απλά παπυρικά κείμενα για να ακούσουμε τις ίδιες τις γυναίκες να ομιλούν, ένας άλλος λόγος, αποφασιστικός όπως απεδείχθη εν προκειμένω, είναι η αποσπασματική και πολλές φορές όχι απόλυτα αντιπροσωπευτική εικόνα που μας παρέχει η κειμενική παράδοση η οποία έφτασε ως εμάς.

Έτσι οι έρευνες των τριών τελευταίων δεκαετιών έρχονται να ανατρέψουν την άποψη αυτή για τον περιορισμένο ρόλο των γυναικών. Η αξιοποίηση αποσπασματικών κειμενικών μαρτυριών, επιγραφικών μαρτυριών και κυρίως αρχαιολογικών ευρημάτων έρχονται να φωτίσουν την παρουσία της γυναίκας και με τη συνδρομή της κοινωνιολογικής προσέγγισης να αναδείξουν μια πολύ σημαντική πλευρά δραστηριοποίησης της γυναίκας στη ζωή της αρχαίας ελληνικής πόλης: η παρουσία αυτή σχετίζεται με τη συμμετοχή της γυναίκας στα θρησκευτικά δρώμενα. Έτσι έχει αντιστραφεί η εικόνα και οι νεότεροι μελετητές εστιάζουν πλέον όχι στην απομόνωση της γυναίκας και του ρόλου της αλλά στα κείμενα και τα ευρήματα εκείνα που ρίχνουν φως στο ρόλο και στις ζωές των γυναικών, οι οποίες ήταν ως τώρα αόρατες ή παρεξηγημένες. Στην πραγματικότητα την απουσία της γυναίκας από την πολιτική σκηνή έρχεται να αναπληρώσει ο σημαντικός ρόλος που έπαιζε η γυναίκα στη θρησκευτική ζωή της πόλης, συχνά με τρόπους πολύ δημόσιους και ορατούς. Μια τέτοια εικόνα βέβαια δίνει την απάντηση και σε μια εύλογη απορία που συχνά διατυπώθηκε στο παρελθόν: Πώς ήταν δυνατόν ένα δημοκρατικό πολίτευμα όπως αυτό της αρχαίας Αθήνας να τοποθετεί στο «περιθώριο» τη γυναίκα;

² Θουκ. Ιστ. II 45: *εἰ δέ με δεῖ καὶ γυναικείας τι ἀρετῆς, ὅσαι νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχεία παραινέσει ἅπαν σημανῶ. τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χείροσι γενέσθαι ὑμῖν μεγάλη ἢ δόξα καὶ ἤς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἢ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ἦ.* Παρόμοιες αντιλήψεις απαντούν και σε άλλους συγγραφείς. Στον Οικονομικό του Ξενοφώντα ο Ισχύμαχος λέει για τη γυναίκα του: *Ἐπρεπε να βλέπει όσο γινόταν λιγότερο, να ακούει όσο γινόταν λιγότερο, και να κάνει όσο γινόταν λιγότερες ερωτήσεις,* ενώ ο Κριτόβουλος, σε άλλο σημείο του έργου, παραδέχεται ότι ελάχιστοι είναι αυτοί με τους οποίους συζητά λιγότερο απ' ό,τι με την ίδια του τη γυναίκα (Οικονομικός, 3, 12-13).

ΟΙ ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΑ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

Η πιο εντυπωσιακή μαρτυρία που αξιοποίησε και πρόβαλε πρόσφατα η έρευνα για το ότι οι γυναίκες κατέχουν το μεγαλύτερο μέρος στη διεκπεραίωση των θρησκευτικών τελετών εντοπίζεται σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο δράμα του Ευρυπίδη, τη Μελανίππη τη Δεσμώτιδα. Πρόκειται για έναν αγώνα λόγων, πιθανότατα προς το τέλος του δράματος και πριν την Έξοδο, στον οποίο η Μελανίππη αναλαμβάνει να υπερασπιστεί το γυναικείο φύλο έναντι των κατηγοριών που εκσφενδονίζει εναντίον όλων των γυναικών ο βασιλιάς, όταν πληροφορείται τη συνωμοσία της συζύγου του. Πρόκειται για έναν επιδεικτικό ρητορικό λόγο, όπου μεταξύ άλλων προβάλλεται η σπουδαιότητα της θέσης των γυναικών στον οίκο της, αλλά ιδιαίτερα ο κυρίαρχος ρόλος τους στην επιτέλεση των λατρευτικών καθηκόντων. Ο ποιητής αφιερώνει στο σημείο που αφορά τη σχέση των γυναικών με τη θρησκεία τους περισσότερους στίχους (12-21). Πρόκειται για ένα φεμινιστικό ύμνο. [(στ. 4-8: σχέσεις μεταξύ γυναικών σε αντίθεση με τους άνδρες(αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα), 9-11: η σπουδαιότητα της δράσης των γυναικών στα πλαίσια του οίκου και 12-22: το κύριο επιχείρημα που αφορά τον κυρίαρχο ρόλο τους στην επιτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων).

Θα σας αποδείξω, λέει στην αρχή η Μελανίππη ότι οι γυναίκες είναι ανώτερες από τους άνδρες:

*αι δ' εισ' αμείνους αρσένων, δείξω δ' εγώ.
Και συνεχίζει:
Νέμουσι δ' οίκους και τα ναυστολούμενα
Έσω δόμων σώζουσιν, ουδ' ερημία
Γυναικός οίκος ευπινής ουδ' όλβιος
Τα δ' εν θεοίς αυ (πρώτα γαρ κρίνω τάδε)
Μέρος μέγιστον έχομεν. Εν Φοίβου τε γαρ
Δόμοις προφητεύουσα Λοξίου φρένα
Γυναίκες, αμφί δ' αγνά Δωδώνης βάθρα
Φηγώ παρ' ιερά θήλυ τας Διός φρένας
Γένος πορεύει τοις θέλουσιν Ελλάδος.
Α δ' εις τε Μοίρας τας τ' ανωνύμου θεάς
Ιερά τελείται, ταύτ' εν ανδράσιν μεν ου
Όσια καθέστηκ', εν γυναιξί δ' αύξεται
άπαντα. Ταύτη ταν θεοίς έχει δίκη
θήλεια. Πώς ονν χρη γυναικείον γένος
Κακώς ακούειν;³*

³ Πρβλ. Ιάμβλιχ. Βί. Που 30: γυναίκα δε γενομένην πρώτην προσιέναι τοις βωμοίς και 56: διότι της ευσεβείας οικειότατον εστι το γένος των γυναικών εκάστην την ηλικίαν αυτών συνώνυμον ποιήσασθαι θεώ...ω σύμφωνον είναι το τους χρησμούς εν Δωδώνη και Δελφοίς δηλούσθαι διά γυναικός.

Σημειωτέον επίσης ότι ο Ευρυπίδης φέρεται να έγραψε μια χαμένη σήμερα για τις Ιέρειες⁴.

Στις μαρτυρίες αυτές έρχονται να προστεθούν μαρτυρίες για ιερείς και ιέρειες από κάθε είδους κείμενα: από τη γραμμική Β, την επική ποίηση, τη λυρική ποίηση, τραγωδία, κωμωδία, πολιτικοί λόγοι, δημόσιες αποφάσεις. Κυρίως όμως οι μορφές τους αναπαριστάνονται σχεδόν σε κάθε είδος υλικού πολιτισμού: από την αρχιτεκτονική και τη γλυπτική μέχρι αφιερωτικά αγάλματα, ταφικά αγγεία, ξύλινες πλάκες, αντικείμενα από μπρούντζο και σίδηρο. Τα ελληνικά αγγεία πολύ συχνά απεικονίζουν ιέρειες που επιβλέπουν θυσίες. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις παραστάσεις τους προκύπτει ότι οι ιέρειες οδηγούσαν τις λιτανείες, προσέφεραν προσευχές, άναβαν φωτιές στους βωμούς, προσέφεραν σπονδές, διακοσμούσαν τα αγάλματα, στόλιζαν τα ζώα που επρόκειτο να θυσιαστούν, διένειμαν το κρέας των θυσιών, φρόντιζαν τα ιερά σκεύη.

Η εικόνα που προκύπτει από όλες αυτές τις μαρτυρίες και ιδιαίτερα από τα αρχαιολογικά ευρήματα για τη λειτουργική παρουσία της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα, όσον αφορά στον τρόπο εκλογής, τις προϋποθέσεις, τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες, τις απολαβές και τα προνόμια που απολάμβαναν όσες αναλάμβαναν αυτό το λειτούργημα, σε γενικές γραμμές είναι η εξής:

Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, μπορούσαν να αποκτήσουν το αξίωμα της ιέρειας μέσω κληρονομιάς, κλήρωσης, επιλογής, εκλογής ή εξαγοράς. Συνήθως όμως η επιλογή γινόταν με κλήρωση ανάμεσα σε ένα ορισμένο αριθμό υποψηφίων μιας περιορισμένης γενιάς. Ιδιαίτερα μάλιστα η ιέρεια της Αθηνάς Νίκης πάνω στην Ακρόπολη, όπως μαθαίνουμε από τον κανονισμό της λατρείας της, ο οποίος μας έχει σωθεί, εκλεγόταν, ανάμεσα από όλες τις αθηναίες δέσποινες, από την Εκκλησία του Δήμου, δηλαδή από το ανώτατο πολιτικό όργανο της αθηναϊκής Δημοκρατίας.

Μαθαίνουμε ότι οι ιέρειες έπαιρναν τον λόγο ενώπιον της Βουλής και του Δήμου, έθεταν την σφραγίδα τους σε επίσημα έγγραφα και απέπεμπαν τους παρείσακτους από τα ιερά. Επιγραφές αφιερωμάτων μαρτυρούν την γενναιοδωρία των ιερειών ως ευεργετιδών της πόλης τους και των ιερών τους, όπου έχτιζαν ναούς, αγορές και υδατοδεξαμενές.

Μαρτυρούν επίσης την περηφάνια που ένιωθαν οι ίδιες για την ανέγερση των αγαλμάτων τους, αλλά και την εξουσία τους ως προς την τήρηση των κανονισμών στα ιερά. Επιγραφές και επιτύμβια ανάγλυφα επιβεβαιώνουν ότι οι ιέρειες κηδεύονταν δημοσία δαπάνη με μεγάλες πομπές, και ότι στην μνήμη τους

⁴ Βέβαια υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες που προβάλλουν τον ηγετικό ρόλο της γυναίκας στις λατρευτικές τελετές, π.χ. στις Ευμενίδες 1021-1047. Η θεά λέει ότι θα πορευτεί ξὺν προσπόλοισιν, αἶτε φρουροῦσιν βρέτας τούμῳν δικαίως δηλώνοντας το θηλυκού γένους προσωπικό της λατρείας της με προεξάρχουσα βέβαια την ιέρεια του ναού της.

ανεγείρονταν εντυπωσιακά ταφικά μνημεία. Μεταξύ των ανταλλαγμάτων που λάμβαναν για τις υπηρεσίες τους περιλαμβάνονταν χρυσοί στέφανοι, αγάλματα με τη μορφή τους και διακεκριμένες θέσεις στο θέατρο. Οι γυναίκες επισκέπτονταν την Ακρόπολη και τα νεκροταφεία της πόλης, όπου προσκυνούσαν στα ιερά και φρόντιζαν τους οικογενειακούς τάφους.

Σε ορισμένες πόλεις οι ιέρειες ήταν τόσο διάσημες ώστε απέλαυαν λατρευτικής και πολιτικής επωνυμίας, δηλαδή το όνομά τους έμενε για πάντα στην ιστορία και χρησιμοποιείτο για ιστορικές χρονολογήσεις.

Στο έργο του *Ιστορίαι*, ο Θουκυδίδης τοποθετεί χρονολογικά την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου στο τεσσαρακοστό όγδοο έτος της ιερατικής θητείας της Χρυσήδας, ιέρειας της Ήρας στο Άργος κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Το γυναικείο ιερατικό αξίωμα ήταν απολύτως συνυφασμένο με την μορφολογία της γυναικείας λυρικής χορείας, η οποία, από τον 5ο αι. π.Χ., αποτελούσε κεντρικό σημείο της εκπαίδευσης και της κοινωνικοποίησης των γυναικών, από την παιδική τους ηλικία έως την ωριμότητα. Ο Πλάτωνας υποστήριζε ότι η χορεία αποτελούσε το σύνολο της παιδείας: *«ὄλη μὲν που χορεία ὄλη παιδείσις ἦν ἡμῖν»*.

Οι τελετουργίες επέτρεπαν στις γυναίκες να κυκλοφορούν και να κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέσα στην πόλη, υπηρετώντας τους θεούς, την οικογένειά τους και τους Αθηναίους πολίτες. Αυτή η συμμετοχή σε λατρευτικές δραστηριότητες είχε θετική επιρροή στην ζωή των Ελληνίδων, καθώς τους πρόσφερε, μεταξύ άλλων, μιαν αίσθηση κοινότητας και ταυτότητας. Οι κύκλιοι χοροί σε χώρους λατρείας έδιναν επίσης την ευκαιρία στις κοπέλες που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου να εμφανίζονται δημοσίως μπροστά στους συμπολίτες τους.

Χαρακτηριστικό των γυναικών που υπηρετούν το ναό είναι παραστάσεις με τις γυναίκες να κρατούν τα κλειδιά του ναού. Κλειδούχοι. Πρόκειται για ένα σημαντικό καθήκον στην ιερατική ιεραρχία δεδομένου ότι οι ναοί λειτουργούσαν ως θησαυροφυλάκια και επομένως ο κάτοχος του κλειδιού απολάμβανε μεγάλης εμπιστοσύνης και δήλωνε υψηλή θέση στην ιεραρχία. Μαρτυρίες και από θεατρικές παραστάσεις, όπου οι ηθοποιοί κρατούσαν κλειδιά: *Ιφιγένεια, Πυθία*.

Πολύτιμες είναι και οι μαρτυρίες από ταφικά μνημεία, όπου εμφανίζονται μορφές γυναικείες ιέρειες, αλλά και επιτύμβια επιγράμματα, όπου χαράζεται ανεξίτηλα η μνήμη τους και η απόδοση τιμής στο πρόσωπό τους. Η κωδικοποίηση του εικονογραφικού σχήματος της γυναικείας ιεροσύνης αποτυπώθηκε σε θεατρικές παραστάσεις αγγείων από την Ν. Ιταλία.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΕΡΕΙΑΣ

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τα πορίσματα από τη μελέτη των πηγών για το ρόλο της γυναίκας στο χώρο της θρησκείας έφεραν στην επιφάνεια μια διαφορετική εικόνα για τη λειτουργική παρουσία της στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα την Αθήνα. Μπορεί η ιεροσύνη να μην άνοιγε στις γυναίκες τον δρόμο για την κοινωνική ή οικονομική ανεξαρτησία τους από την ανδρική αιγίδα, αλλά είναι βαθύτατα αληθές ότι η ιεροσύνη πρόσφερε στις γυναίκες μια μοναδική ευκαιρία να

συμμετέχουν στη δημόσια ζωή με ηγετικούς ρόλους, ίσους με των ανδρών. Η γυναίκα μεγαλώνει μέσα από τη συμμετοχή της στην υπηρεσία της θεάς. Η συμμετοχή της γυναίκας στα λατρευτικά δρώμενα ανοίγει την πόρτα του σπιτιού και δίνει στη γυναίκα τη δυνατότητα να διασχίσει το δρόμο που οδηγεί στο ναό της Αθηνάς στην ακρόπολη καθώς και σε άλλα ιερά, αλλά και στα κοιμητήρια της πόλης για να φροντίσει τους οικογενειακούς τάφους.

Η ιστορία της αθηναίας ιέρειας είναι πολύ σημαντική αφού η συμμετοχή της στα θρησκευτικά δρώμενα της έδινε τη δυνατότητα να εισχωρήσει σε ένα χώρο στον οποίο, σε αντίθεση με τον πολιτικό, κατείχε την ίδια θέση με τον άνδρα. Βασική διάσταση είναι το ότι το ελληνικό πάνθεο περιέχει πλάι στις ανδρικές και γυναικείες θεότητες και, εκτός εξαιρέσεων, η λατρεία των ανδρικών θεοτήτων ανατίθεται σε άνδρες, ενώ των γυναικείων σε γυναίκες. Η ανάθεση του λειτουργικού αξιώματος του λατρευτικού λειτουργού συνιστούσε ένα δημόσιο καθήκον που είχε την ίδια αξία και το ίδιο κύρος για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες. Δεδομένου δε ότι στην Αθήνα δύο από τις πιο σημαντικές λατρευτικές μορφές, η Αθηνά και η Δήμητρα, ήταν γυναίκες, είναι εμφανές ότι οι ευκαιρίες για τις γυναίκες της πόλης να αναλάβουν θέσεις ιεροσύνης ήταν πλούσιες.

Για τον προσδιορισμό της ταυτότητας μιας ιέρειας ωστόσο, μια διάσταση που πρέπει να συνυπολογιστεί εξ αρχής είναι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της συμμετοχής της γυναίκας στα τελετουργικά δρώμενα της αρχαίας Ελλάδας. Η ύπαρξη πολλών θεοτήτων και η πολλαπλότητα των θρησκευτικών αξιωμάτων στην αρχαία Ελλάδα προϋποθέτει για την ορθή κατανόησή της μια διαφορετική θεώρηση από εκείνη που έχουμε εμείς σήμερα όταν αναφερόμαστε στο μοντέλο της χριστιανικής ιεροσύνης. Πρέπει να έχουμε κατά νουν ότι η αρχαία θρησκεία δεν έχει ένα ενιαίο, κωδικοποιημένο σύστημα αρχών, δεν διαθέτει ένα κλήρο που καθοδηγεί στα πιστεύω της θρησκευτικής κοινότητας. Η θρησκεία εμπλέκεται και διαπλέκεται σε κάθε πτυχή της ζωής, είναι έντονα χρωματισμένη από τις τοπικές παραδόσεις. Η ιεροσύνη ήταν ένα παροδικό status σε κάποιες περιπτώσεις και οι γυναίκες μπορούσαν στη διάρκεια της ζωής τους να αναλάβουν ποικίλα ιερατικά αξιώματα, τόσο όσον αφορά τα καθήκοντα όσο και τις αξιολογικές βαθμίδες⁵. Από την άποψη αυτή η ταυτότητα μιας ιέρειας παρουσιάζει μια πολυπτυχότητα που πρέπει να την έχουμε κατά νουν προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως το θέμα της γυναικείας ιεροσύνης στην αρχαία Ελλάδα, έξω από τα στερεότυπα που έχουμε κατά νουν σήμερα. Η γυναίκα υπάρχει και υπηρετεί το σπίτι της, τον οίκο, αλλά και το ναό, τον οίκο των θεών. Από τη στιγμή που ο ναός ήταν η οικία του λατρευτικού αγάλματος πολλές από τις φροντίδες που αφορούσαν την υπηρεσία στο ναό (καθαριότητα, διακόσμηση, ύφανση)

⁵ Λυσιστράτη, 641-50. ἡμεῖς γὰρ ὧ πάντες ἄστοι λόγων κατάρχομεν τῇ πόλει χρησίμων· εἰκότως, ἐπεὶ χλιδῶσαν ἀγλαῶς ἔθρεψέ με. ἐπὶ μὲν ἔτη γεγῶσ' εὐθύς ἡρρηφόρου· εἴτ' ἀλετρις ἢ δεκέτις οὔσα τάρχηγέτι· κᾶτ' ἔχουσα τὸν κροκωτὸν ἄρκτος ἢ Βραυρωνίσις· κάκانهφόρου ποτ' οὔσα παῖς καλὴ ἕχουσι ἰσχάδων ὄρμαθόν·

αντιστοιχούν με εκείνες του ιδιωτικού οικιακού της χώρου. Δεδομένου ότι θρησκεία και πόλη συλλειτουργούν και μια σειρά υπηρεσίες που παρέχει η γυναίκα στο σπίτι αντιστοιχούν σε ανάλογες υπηρεσίες που προσφέρει στο ναό, προκύπτει μια αλληλοπεριχώρηση των δύο χώρων που συνεπάγεται την αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας. Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν και ερμηνευτικές απόψεις που βλέπουν στην τελετουργική δραστηριότητα της γυναίκας στο ναό την προετοιμασία της για τον συμβατικά καθιερωμένο ρόλο της υποταγής της στο πλαίσιο του ιδιωτικού της οίκου. Το θέμα αυτό συναρτάται ασφαλώς και με την πόλωση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου που αντανακλάται στην πόλωση οίκου και πόλης, με αποτέλεσμα να περιορίζει τη γυναίκα αποκλειστικά στον ιδιωτικό χώρο. Οι περισσότεροι όμως ερμηνευτές εκτιμούν ότι στην περίπτωση της παρουσίας και λειτουργίας της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα το δίπολο αυτό, και ιδιαίτερα το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η λατρευτική ιδιότητα, πρέπει διευρυνθεί και να τεθεί υπό διαφορετικό οπτικό πρίσμα, προκειμένου να κατανοήσουμε και από ανθρωπολογικής πλευράς την ταυτότητα μιας γυναίκας ιέρειας, όπως αυτή οικοδομείται μέσα από τις αντιφάσεις και την περιπλοκότητα των εμπειριών που η κάθε γυναίκα βίωνε κατά τη λατρευτική διαδικασία, ανάλογα με τον τρόπο ανάληψης της ιδιότητας αυτής, τον κύκλο της ζωής της, την καταγωγή, την οικονομική της κατάσταση κλπ.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ

Η κεντρική θέση των γυναικών στη διαμόρφωση και διατήρηση αυτών των τελετουργιών παραδοσιακών πρακτικών όπως είναι οι μητέρες, οι σύζυγοι και οι δασκάλες, ήταν ασφαλώς ουσιαστική στο να λειτουργήσουν οι ελληνικές πόλεις. Ο πρωταγωνιστικός όμως ρόλος τους στη θρησκευτική σκηνή έρχεται να σπάσει το στερεότυπο και διεκδικεί να τις τοποθετήσει ισότιμα πλάι στους άνδρες.

Για να το αντιληφθούμε αυτό πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι τα θέματα που αφορούν τη θρησκευτική ζωή είναι πιο σημαντικά από όσο μπορούμε να υπολογίσουμε εμείς σήμερα για πολλούς λόγους. Μονάχα στην Αττική έχουν καταμετρηθεί 2.000 ιερά και 170 θρησκευτικές γιορτές. Η Αθήνα εξαρτάται πλήρως από τη συνεργασία μεταξύ θεών και πολιτών. Οι θεοί απαιτούσαν τιμή, θυσίες και τελετές. Η διαχείριση των οικονομικών, των εδαφών, των καρπών και άλλων πόρων, της παρουσίας των αφιερωμάτων έπρεπε να γίνει από τους ιερείς. Οι θνητοί χρειαζόταν την εύνοια και προστασία των θεών, υγεία, προστασία, ελευθερία, απόκτηση παιδιών, ισχυρή στρατιωτική παρουσία, όσα τους άφησαν οι πρόγονοί τους. Το τελετουργικό στοιχείο, θεωρείται πως έπαιξε καθοριστικό συνδετικό ρόλο στη μεταμόρφωση μιας ανομοιογενούς ομάδας ατόμων που ήταν σταθεροί στην αφιέρωσή τους στη λατρεία. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκαν και σταθεροποιήθηκαν και επιβίωσαν πολιτικές λατρευτικές ταυτότητες.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η αναπόφευκτη παρουσία των γυναικών στις τελετές της κοινότητας, οι οποίες στην περίπτωση της ταφής αναλαμβάνουν μαζί με το θρήνο και την πλύση του νεκρού, ερχόμενες μόνο αυτές κι όχι οι άντρες σε

επαφή με το μίasma. Αυτό το τελευταίο στοιχείο καθορίζει επίσης και το μεσολαβητικό τους ρόλο μεταξύ του ανθρώπινου και του θεϊκού κόσμου, όπου η γυναικεία παρουσία αναδεικνύεται η μόνη ικανή να αναλάβει το έργο του καθαρομού.

Η θρησκευτική ζωή στην αρχαία Ελλάδα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής της πόλης. Κάθε μετάβαση στη ζωή, από τη γέννηση ως το θάνατο, σηματοδύεται από ένα είδος τελετουργίας. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν καλύτερα γιατί η παρουσία της γυναίκας στον πολιτισμό, τις τελετουργίες, τις εορτές συνδέεται άμεσα με τα πολιτικά δρώμενα και αναπληρώνει την απουσία της από την πολιτική σκηνή. Από την άλλη, αν αναλογιστούμε ότι οι πολίτες της αρχαίας Αθήνας ευθυγραμμίζουν συχνά τις πολιτικές τους επιλογές με το θέλημα των θεών και αποδίδουν τις επιτυχίες τους στην εύνοια των θεών και πως την εύνοια που διασφαλίζουν οι γυναίκες εξευμενίζοντας τους θεούς, εκτιμούμε πως θα μπορούσαμε εν τέλει να υποστηρίξουμε ότι ήταν οι γυναίκες που είχαν επωμισθεί σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη για την εύνοια αυτή των θεών και κατά συνέπεια τη χάραξη της πολιτικής.

Οι γυναίκες που κατείχαν την ιεροσύνη συνέδεσαν την κοινότητά τους με κάτι πίσω και πέρα από αυτές, τους θεούς, καθώς επίσης με τους προγόνους και τα πατρογονικά έθιμα, μέσω των οποίων τιμούνταν οι θεοί. Ήταν αυτές που ύφαναν το πλέγμα εκείνο που συνέιχε την κοινότητα μεταξύ τους και που τη συνέδεε με το παρελθόν της και πάνω από όλα με τους θεούς που εγγυόταν την ευημερία της. Σε ένα αφαιρετικό επίπεδο η γυναίκα και ιδιαίτερα η ιέρεια-γυναίκα εξασφάλιζε, όπως σημειώνεται στη βιβλιογραφία «τη συνοχή της κοινωνίας»⁶.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

W. Burkert, "Greek Tragedy and Sacrificial Ritual," *GRBS* 7 (1966) 87-121

Claude Mosse, *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα* (μετάφρ. Α. Στεφανής), Αθήνα 2004

Fantham Elaine, Peet Foley Helene, Boumel Kampen Natalie, Pomeroy B. Sarah, Shapiro H. Alan, *Οι γυναίκες στον Αρχαίο Κόσμο* (μετάφρ. Κωνσταντίνος Μπούρας, επιμ. Ελένη Γκαστή), Αθήνα 2004

H. Foley (επιμ.), *Reflections of Women in Antiquity*, New York 1981

L. Foxhall, "Women's Ritual and Men's Work in Ancient Athens," στο R. Hawley and B. Levick (εκδ), *Women in Antiquity: New Assessments*, Routledge 1995

S. Des Bouvrie, *Women in Greek Tragedy*, Symbolae Osloenses Fasc. Suppl. XXVI, Oslo 1990

Wayne B. Ingalls, "Ritual Performance as Training for Daughters in Archaic Greece," *Phoenix* 54 (2000)

Joan Breton Connelly, *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*. Princeton University Press, 2007

Nikolaos Kaltsas, Alan Shapiro (ed.), *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens*, New York, 2008

A. Κόλτσιου-Νικήτα, «Κάτοπτρον συζύγου γυναικός: από τον Πλούταρχο στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό», στο: *Ομοτίμοις διαλεγόμενος. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Λάππα*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 89-109

⁶ S. Des Bouvrie, *Women in Greek Tragedy. An Anthropological Approach*, Oslo 1990, 58.

- A. Κόλτσιου-Νικήτα, «Μητροδίδακτος: Γραμματειακές μαρτυρίες για το ρόλο μιας μητέρας στη μόρφωση του παιδιού της κατά την αρχαιότητα», στο *Αγωγή αγάπης και ελευθερίας. Τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Χρήστο Κ. Βασιλόπουλο*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 137-159
- N. Loraux (επιμ.), *Αρχαία Ελλάδα γένους θηλυκού*, (μετάφρ. Μ. Κουνεζή-Π. Σκόνδρος), Αθήνα 2003
- Lefkowitz, M., *Γυναίκες στον ελληνικό μύθο* (μετάφρ. Α. Μεγαπάνος), Αθήνα(1993)
- Mary R. Lefkowitz, "Women in the Panathenaic and Other Festivals," στο Jenifer Neils (εκδ), *Worshipping Athena* Madison: Univ of Wisconsin Press (1996) 78-94
- M. R. Lefkowitz, "Women and Freedom," *Arethusa* 28 no. 1 (1995) 107κεξ.
- S. Ortner, "Is Female to Male as Nature is to Culture?," στο M. Rosaldo and L. Lamphere (εκδ.), *Women, Culture, and Society*, (1974) 67-8
- Robin Osborne, "Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens," *Past and Present* 155 (1997) 3-33
- Loraux, N., *Βίαιοι θάνατοι γυναικών στην τραγωδία*. Αθήνα 1995
- R. Just, *Women in Athenian Law and Life*, London 1989
- Κ. Μαντά, «Σύντομη αναδρομή στην ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 81 (2001)
- Kim Haines-Eitzen, «"Girls Trained in beautiful Writing": Female Scribes in Roman Antiquity and Early Christianity», *Journal of Early Christian Studies* 6. 4 (1998) 629-646
- W. Scheidel, "The Most Silent Women of Greece and Rome: Rural Labour and Women's Life in the Ancient World," *Greece & Rome* 42 no. 2 (1995) 202-217